Kemenesaljai Digitális Könyvtár
2012.05.21. 10:53

Kresznerics Ferenc Könyvtár Celldömölk
124906
929
K 66
KRESZNERICS FERENC KÖNYVTÁR
CELLDÖMÖLK
50612
könyvtárközi

KOLTAI JENŐ

KRESZNERICS FERENC ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

/ 1766 - 1832 /

Szívesen s egyszersmind meghatott lélekkel teszek eleget annak a felkérésnek, hogy egy rövid dolgozatban ismertessem annak a kiváló tudósnak az életét és munkásságát, aki a XIX. század elején hosszú évekig volt S á g esperes-plébánosa.

Elfogódottságomat növeli az a tény is, hogy amíg erre a méltatásra készülök, sokszor elgondolom: talán éppen ezen a helyen, ahol én most ülök, a 6. elődöm ült, az akkori íróasztalánál, s jegyzetei fölé hajolva rótta a sorokat. Én pedig most ugyanitt róla olvasok, jegyzetelek, tanulmányt írok, előadásra készülök.

E lelki indíttatástól áthatva igyekszem - a teljesség igénye nélkül - összefoglalni, amit Kresznericsről tudnunk kell és érdemes.

Méltatásomban alapvetően az időrendi összeállítást követem, és a fontosabb eseményekhez kapcsolom tudományos műveit, illetve azok értékelését. Meggyőződésem ugyanis, hogy a korok és események érlelték meg Kresznericsben mindazt, ami akkor és úgy megszületett, műveit, alkotásait.

(Elhangzott Celldömölkön, 1993. február 8-án, a Városi Könyv-

Éppen ezért ránk hagyott értékes életművét mi is jobban megértjük a kor szellemiségéből, mintha csak taxative felsorolnánk azokat.

Sokan és sokat írtak már Kresznericsről, - én egy rövid áttekintést szeretnék adni, összefoglaló jelleggel. Kresznerics életét, egyéniségét és munkásságát 11 fejezetben tárgyalom.

1. Származása és a szombathelyi évek;-Sopron és Pozsony

Kresznerics Ferenc Ivánccon, Vas megyében, a volt körmendi járás egy kis falujában született 1766. február 25-én, a család második gyermekeként. Mindjárt álljunk meg ennél a dátumnál! Minden róla szóló írás ezt a dátumot - február 25.- közli születési időpontként. Pápay József azonban Kresznerics születése napja című írásában[1] Kresznericsnek egy latin nyelvű, február 24-ével kapcsolatos bejegyzésére utal, mely egy könyvben található: "ez az én születésem napja." Hivatalosan megkeresték az ivánci plébániát, s az akkori esperes-plébános a következő választ adta: a születés és a keresztelés dátuma február 25. Kresznerics Ferenc biztosan jobban tudta, hogy mikor született, nyilvánvaló, hogy elírásról van szó. Mivel azonban Kresznerics is minden hiva-

talos iratában a keresztlevelére hivatkozott, így mi is fogadjuk el a február 25-i dátumot!

Szülei: édesapja Kresznerics Ádám Mihály, a község tanítója és jegyzője volt, édesanyja nemes Lóránth Krisztina, a jáki nemzetségből származott.

Édesapja többször nemesnek emlegette magát, ezt azonban igazolni nem tudjuk, valószínű tehát, hogy inkább a jobbágyértelmiséghez tartozott. De a család kisnemesi életvitelt folytatott. Ennek később Kresznerics plébánosi állásában lesz jelentősége.

Írásbeli adatunk van Kresznerics horvát származására.[2]

Erre a Kresznerics-ünnepségre a szép számmal jelen lévő tanulók pályamunkával készültek. Azok nagyon színvonalasak és értékesek lettek. Meglepő azonban, hogy egy pályázó sem említette meg Kresznerics horvát származását. Ma nagyon kevesen tanulnak oroszul: a szláv nyelvekben az -ics vezetéknévképző. Ősei hozzánk vándoroltak be, és itt letelepedve, teljesen magyar gondolkodásúakká váltak, de horvát identitásukat megtartva. Ennek Kresznerics német nyelvtanulásában lesz jelentősége.

A tehetséges ifjú édesapja keze alatt kezdi még tanulmányait, majd 1777-től Szombathelyen, a grammatikai osztályokban folytatja. Ezek - és az un. humanitas osztályok - a későbbi 8 osztályos gimnáziumi képzésnek feleltek meg.

1778-ban gr. Niczky Kristóf tanfelügyelő megszüntette Szombathelyen a humanitas osztályokat, így Kresznerics Ferenc 1780-ban 5 esztendőre Sopronba került. Itt folytatta tanulmányait a humanitas osztályokban. Elsősorban a matematikában tűnt ki, aminek később nagyhírű professzora lett Szombathelyen. A gimnázium a jezsuitáké volt, de a rend 1773-as feloszlatása után a domonkosok és a ferencesek tanítottak ebben a nagy multú intézményben.

Az ifjúban ekkor már megérlelődött az elhivatottság a papi-tanítói pálya iránt. Ezért kisszeminaristaként átkerült 1785-ben Pozsonyba, ahol leérettségizett, és 4 év alatt elvégezte az ún. " generalis szemináriumot. " E név jelentése: általános. Ekkor már II. József uralkodásának a derekán vagyunk. Ő pedig az egyes püspöki székhelyeken működő szemináriumokat megszüntette, és a tananyag könnyebb ellenőrzése érdekében Nagy-Magyarországon 4 ún. generalis szemináriumot hozott létre. Ezek közül az egyik - a dunántúli - volt a pozsonyi. Itt eléggé liberális, jozefinista szellem uralkodott. Az ifjú teológus impulzív egyéniségében ezek a pozitív benyomások érvényesültek, és hatásuk alatt is maradt egész életében. Jellemző vonásai életművében kitapinthatók, érzékelhetők.

Régebben a katolikus történetírás és szellemtörténet csak elítélőleg szólt a jozefinizmusról. Benne csak a Róma-ellenességet és hatalmának a megnyírbálását látta. Ma már sokkal árnyaltabban tudjuk ezt a kort is értékelni. A maga teljessé-

gében igyekszünk jobban látni és megérteni azt a kort, azt a szellemi hátteret, amely a Türelmi rendelet és más hasonló intézkedések életbe léptetését eredményezte. Ennek ugyanis lényeges eleme a széleslátókörűség és a másik ember teljes értékű elfogadása. A jozefinizmusnak ez a szellemi törekvése mindvégig kimutatható Kresznerics életművében. Ez számára a nemzeti haladást, függetlenséget, a magyar nyelv és kultúra egész életre szóló ápolását jelentette. Ebben az elkötele - zettségében minden fenntartás nélkül együttműködött Kazinczy-val, rendszeresen leveleztek egymással, úgyszintén Csehy József körmendi kapitánnyal is. Jóbarátja volt Zádor-Stettner György dukai ügyvéd, a pápai református főiskola professzora. (Ő írt személyesen levelet a Szótár ügyében a Vas Vármegyéhez!)

Kresznerics szellemiségének kialakulásában döntő szerepe volt nagyműveltségű rektorának, Szabó Endrének, aki a kor legkiválóbb személyiségeivel nemcsak levelező, de baráti kapcsolatban is volt.

2. Pozsonyi évek

1982-ben egy írásomban úgy jellemeztem Kresznericset, hogy korának utolsó polihisztora, egyetemes műveltségű embere volt. Míg a gimnáziumi évek alatt elsősorban a matematikában jeleskedett, addig a pozsonyi éveire a nyelvek tanulása a jellemző.

Ebben is nagy ösztönzést kapott művelt rektorától. Az 5 év alatt tökéletesen elsajátította a már ismert latinon kívül az olaszt, a franciát, a görögöt és a hébert. Legutoljára a németet. Egyik életrajzírója, Alsóságon utóda, a szintén tudós Pálinkás Géza 1902-ben ezt írta ezzel kapcsolatban: "... amelyet /ti. a németet/ ugyan nem örömest tanult, de kénytelen volt megtanulni." Miért?

Ennek kettős magyarázata lehet. Az első a horvát származása. Többször voltam Mariborban. A szlovének és a horvátok is büszkék arra, hogy a közeli Klagenfurtban, Grazban, Bécsben vagy más német nyelvű városban szerezték meg vezető és tudós embereik a diplomát, és pl. Mariborban a székesegyház melletti Uri utca ma is két nyelven szerepel: Gospodinska Ulica - Herrengasse. Kétségkívül a volt Jugoszlávia területén e népek a legműveltebbek. De talán éppen ezért mindig volt és van némi rivalitás a szlávok és a németek között: melyik az értékesebb nép, melyik adott többet a kultúrának és a haladásnak. Kresznericsben is "horvát vér" folyt, és ettől nem tudta függetleníteni magát.

A másik ok: II. József uralkodásának a delelőjén vagyunk. Ő a latin nyelvet, mint a klérus nyelvét, teljesen eltörölte. A magyarról hallani sem akart: az számára csak pórias, a tudományra, a művészetekre, a költészetre alkalmatlan nyelv volt. Maradt tehát a német, mint a hivatalok, a kultúra és a művészetek hivatalos nyelve. Ez ellen azonban minden magyar

hazafi kikelt, és ebben vezető egyéniség volt Szabó Endre rektor. Szavai jó talajra találtak Kresznerics lelkében. Ő tehát, mint nyelvész, nem a német nyelv ellen tiltakozott, hanem az udvar abszolutisztikus törekvéseivel nem értett egyet.

1788-ban elkészült kézirata a Lexidion Graecum (görög-latin szótár), ugyancsak 1788-ban az Adjumenta Memoriae, valamint a Lexidion Gallicum (francia szótár), 1789-90-ben pedig Az olaszul tanuló, amelyet később egy olasz nyelvkönyv is követett. Kresznericsben éppen a nyelvek tanulása ébresztette fel a vágyat, hogy - sok idegen nyelv elsajátítása után - a magyar nyelvet minél tökéletesebben művelje, és a póriasnak tartott nyelvet magas színvonalon használja. Erre a pozsonyi évek alatt készült két igen nagy jelentőségű munkája a legfőbb bizonyíték.

a.) Még Sopronban kezdte el írni, Pozsonyban tökéletesítette, de csak Ságon fejezte be nagy gyűjtését, amelynek az Analecta Philologica (Előtanulmányok) címet adta. Ez 9 kötet terjedelmű, 4.-rét nagyságú. Tulajdonképpen minden érdekelte őt, és amit olvasott, amit jártában-keltében tapasztalt, mindig lejegyezte. Ezekből született meg ez a gyűjtemény. Nyelvészeti szempontból éppen ezért igen jelentős, de kortörténetileg is! Mind a 9 kötet elején pontos tartalomjegyzék van, a gyűjtés helyének és évszámának a jelzetével.

A gyűjtemény 3 unikumot - egyedi darabot - is tartalmaz:

- Az 5. kötetben találjuk a Magyar Helységek neveit - a 13. századból!

- A 8. kötetben Rájnis József Magyar Parnasszusának bővebb kéziratmásolata található.

- A 9. kötetben Thordai Sámuelnek 1704-ben Fogaras várában készült kézirata az erdélyi fejedelmeknek a török portával történt levelezésével kapcsolatban.

b.) Ugyancsak Pozsonyban írta meg 1790-ben a Magyar Nyelvkönyv-et, amely egyik legfontosabb műve. Sajnos, csak kéziratban maradt. Kresznerics, mint nagy nyelvtehetség szomorúan látta, hogy igazi magyar nyelvkönyv nincs! Amelyek eddig íródtak, mind a latin szerkezetére épültek, holott a magyar nyelv finn-ugor eredetű, következésként tehát szerkezetében, felépítésében és nyelvtanában is eltér a latintól. Ezért határozta el tehát ennek a nyelvkönyvnek a megírását.

A mű négy fejezetre oszlik:

- Hangtan: a helyes kiejtés.

- Szó-ragasztás, ragozás. Ebben a 2. fejezetben alapozza meg az általa "gyökér-rend"-nek nevezett elméletét. Az a meglátása, hogy minden magyar szó egytagú eredetből származik, és a ragozás következtében bővül. Ezt a megállapítását a későbbi nyelvtudomány nem fogadta el. - Egyúttal tévesnek bizonyult az a feltevése is, hogy a magyar nyelv a héberből származik, mivel abban is nagyon sok a nem egytagú szó.

Mindez azonban nem von le Kresznerics érdemeiből, hiszen ő indította el azt a szemléletet, amelyet minden későbbi szótáríró magáévá tett. S ebből alakult ki életének főműve, a Szótár is, - erre majd ott részletesen visszatérünk.

- A 3. fejezet a szófajokról szól, amelyeket példákkal gazdagon igazol.
- A 4. fejezet a szavak elrendezése, a mai mondattan.

Kresznerics Ferenc pozsonyi évei tehát igen jelentősek voltak, nemcsak a papi hivatásra készült fel, de a későbbi tudományos működésének az alapjait is itt rakta le. Olyan neves társai voltak, mint pl. Kultsár István nyelvész, Fejér György, a Codex Diplomaticus szerzője.

3. Pappá szentelése és a kápláni évek

Kresznerics Ferencet Szombathelyen 1790. augusztus 24-én szentelte pappá Szily János, Szombathely első püspöke. Ennek az igazoló - ún. iurisdictiós - okmánya a kiállítás egyik értékes darabja.

Életében 3 évi káplánság következett. Először Nádasdon volt káplán, majd Salomvárott, udvari káplán volt a gyöngyös-apáti kastélyban, aztán a szülőfalujában, Iváncon, ahol - Pálinkás Géza szerint - a fiatal és tudós papot nagyon tisztelték és szerették, és végül Zalaegerszegen.

Itt polihisztorságának újabb jelét adta: tanítványa és

Fejérné Könyvtár 124906 Celldömölk

első életrajzírója, Szilasy szerint nagyon szépen zongorázott. Feltűnő, hogy az egyes állomáshelyein alig pár hónapig marad. Ennek magyarázata beteges, gyenge alkata, - amire a jellemzésénél még visszatérünk.

4. Szombathelyi tanári működésének első szakasza: 1793-1804

Kresznerics nagy tudásával, szorgalmával felhívta magára püspökének, Szily Jánosnak is a figyelmét. Ő ekkortájt alapította Szombathelyen a Királyi Bölcseleti Lyceumot. Ez algimnáziumnak felelt meg, ahol ismét tanították a humanitas tárgyakat. Ide neveztette ki a püspök a fiatal zalaegerszegi káplánt a matematika professzorává. A Lyceum épülete a Szily János u. 4. szám alatt van, falán egy emléktábla hirdeti, hogy szinte egyidőben tanított itt 3 országos hírű professzor: Kultsár István, Kresznerics Ferenc és Bitnitz Lajos matematikus, nyelvész.

Kresznerics kinevezése 1793 október 9-én kelt. Nagyon meglepte őt, s minden tudását összeszedve, veretes latinsággal gyönyörű levélben válaszolt Szily püspöknek. Kresznerics külön megköszöni Szilynek, hogy a professzori kart az egyházmegye kebeléből - ex gremio Dioeceseos - választotta ki, és nem idegenből hívott ide tanárokat. Levele október 14-én kelt. Ebben hivatkozik a Reutter apátnak írt köszönő soraira is, aki közvetlenül adta a kinevezést.

A következő évben - Szily biztatására, sőt parancsára - megszerezte a filozófiai doktorátust.

Nagy lendülettel kezdte a tanítást és a tankönyvek írását. Ugyanis ezek nem voltak, ezért ő maga fogott hozzá a megírásukhoz. Hamarosan 3 matematikai tankönyvet is írt: Elementa architecturae civilis in usum suarum praelectionum (A civil építészet alapelemei, a saját előadásainak a használatára.) - Elementa geometricae practicae (Az alkalmazott geometria alapelemei.) - Később, 1811-ben készült el ugyan, de tematikailag ide soroljuk: Exempla matematica, imprimis algebraica (Matematikai, elsősorban algebrai példák.) Ezek mind kéziratok, gyakran saját rajzaival illusztrálva.

A Lyceum még csak ekkoriban indult. Így érthető, hogy a fizikai szertár felszereltsége igen gyér volt. Kresznerics jórészt a maga pénzén, tanári fizetésén több mint 80 szemléltető eszközt vásárolt.

Mint történészt és régészt már kisdiák kora óta érdekelték a régi pénzek. Fiatal tanár korában már jelentős, főleg római kori éremgyűjteménye volt. Erről és ennek jelentőségéről később, a sági éveivel kapcsolatban szólunk.

1796-ban nagy utazást tett: először a Dunántúlon, majd eljutott Aradra, visszafelé Egert, Gyöngyöst, Budát és Pestet ejtette útba. Ezekről részletesen beszámol az Analectában és utazási naplójában is, amelyet rendkívül precizen vezetett. Szeretett volna Franciaországba is kijutni, de nem kapott út-

levelet. Ezért magánúton tovább tanulta a franciát, szabad idejében pedig kisebb kirándulásokat szervezett, itt is mindig jegyzetelt.

Mint nyelvész most sem pihent: a lapp, a perzsa és a török nyelvet tanulta meg, összevetve ezek szerkezetét és nyelvtanát a magyaréval.

A fenti utazásokra azonban nemcsak ismeretszerzés célja - jából került sor, hanem pihenés, kikapcsolódás végett is. Idegeit ugyanis nagyon megviselte az az ellentét, amely az igazgató, Zarka, Szily püspök és közvetve közte is támadt. Ez már 1795-ben elkezdődött, és az évek múlásával egyre jobban erősödött.

Szily püspök ugyanis megvádolta Zarka igazgatót azzal, hogy vezetése alatt jozefinista szellem uralkodik az intézményben. A vádak kettős irányúak voltak. Egyrészt eszmeiek, maga a felvilágosodás. Utólag ennek helyes elbírálása, kellő számú dokumentum hiányában, igen nehéz. Az azonban igaz, hogy ezt a szellemi mozgalmat - mint már említettük - lehet pozitivan is értékelni. A másik vád a nevelésre vonatkozott. Kresznerics kezdettől fogva megvédte az igazgató álláspontját. Amikor 1797-ben törésre került a sor, Kresznerics hosszú levélben kelt igazgatója védelmére (április 30.). Többek között ilyeneket írt: miért baj az, ha a gyermekeket elsősorban nem szigorral, hanem szeretettel neveljük? Miért baj, ha nem kényszerítjük őket az ismeretek elfogadására, hanem okos ta-

pintattal igyekszünk rávezetni őket a minél több és mélyebb tudás megszerzésére? - Kresznerics levele azonban elkésett. Novák Krizosztom főigazgató felmentette Zarkát, Kresznerics levele viszont ott feküdt Szily püspök asztalán. Neve ettől fogva vörös posztó lett a püspök és utódai szemében.

5. Kresznerics egyénisége és tudósi alkata

Talán e pontnál térhetünk ki a sokak által feltett kérdésre: tulajdonképpen ki és milyen ember is volt Kresznerics? Kicsi, magas, vékony vagy kövér? S főleg: milyen jellemű ember is volt ő, aki 1793-ban lelkendezve köszöni meg Szilynek a kinevezést, majd 2 év múlva már összekülönböznek, és újabb 2 év múlva pedig hideggé válik a viszonyuk?!

A kevés fennmaradt forrásanyag alapján nagyon nehéz hiteles képet alkotni Kresznerics egyéniségéről és tudósi habitusáról, mégis meg kell ezt kísérelnünk a hiányos dokumentumok alapján.

a.) Alkata. A feltett kérdésre, hogy milyen ember volt Kresznerics közvetett úton válaszolhatunk.[3]

Csehy József körmendi kapitány így jellemzi őt: "Kresznerics felől még azt irhatom, hogy világi pap, közel jár a negyvenhez, magas barna ember. A régiségekben igen jártas... különösen szeretem benne a matematicus geniét."

Hogy a magasságához milyen testalkat párosult, nem tudjuk. De azt igen, hogy már a kápláni évek megterhelését alig bírta,

gyenge fizikuma sokszor nehézséget jelentett számára. Amikor pedig plébános lett Ságon , egyszerre kisegitő káplánt kapott. Tehát minden bizonnyal inkább aszkétikus, sovány alkat volt..

b.) Kresznerics és Szily püspök. Kresznerics következetesen kiállt meggyőződése mellett, Zarka igazgató pártján. Erre ösztönözte őt a neveltetése, főleg a pozsonyi évek, Szabó Endre rektor hatása. Szilasy így jellemezi: " Sem a körülállásokhoz nem simula, sem kétségbe esve a viszályoktól nem rettegve, azokkal tartván, kiket sem a félelem, sem a remény nem tehet álhatatlan változókká."

c.) Kresznerics és kortársai. Talán aszkétikus alkatából adódott - a korabeli írásokban fellelhető nyomokból erre lehet következtetni -, hogy zsenialitása túlérzékeny idegrendszerrel párosult. Ő maga szívesen riposztozott, kritizált, de minden őt ért kritikát személyes támadásnak tartott és visszavágott. Így összekülönbözött a Lyceum igazgatóival: Czupponnal és Horváth Ferenccel, később Rausch főigazgatóval is. - Hogy ezek a nézeteltérések mennyire fedik a valóságot, ma már nagyon nehéz eldönteni.

d.) Kresznerics elmaradt papi karrierje. Somogyi Lipót püspök 1811. február 15-én a káptalan elé 13 nevet terjesztett be, akik közül kanonokot választhattak. Utolsó volt Kresznerics. A püspök latin nyelvű jellemzésében kiemeli tudósi, emberi és pedagógiai értékeit, de a jellemzést ezzel a mondattal zárja:

" Gravis est et sedulus. " (Nehéz természetű és szorgalmas.) Mivel a püspök első helyre a gravis-t tette, ez jelzés volt a káptalan tagjainak: Kresznericsre senki sem szavazott.

Ugyancsak korabeli feljegyzések igazolják, hogy Bőle püspök, az utód, bár nagyra értékelte Kresznerics papi egyénisége és tudós mivoltát - ő nevezte ki kerületi esperesnek - , mégsem hozta be Szombathelyre kanonoknak.

6. Szombathelyi tanári tevékenységének folytatása

A dúló viták és a tudás- és tapasztalatszerzés szomja Kresznericset 1802-ben újabb nagy utazásra ösztönözte, most Pécsre és környékére. Itt egykori pozsonyi, híres görög tanára, Vizár Ádám - akkor már pécsi kanonok - kalauzolta. Itt is elsősorban a régiségekkel foglalkozott, ezért szorgalmasan jegyzetelt.

Közben az 1794-ben íródott " Der Schlüssel Salomonis " című művet lefordította magyarra, és Az Ember Ismérő címet adta neki. A mű a jezsuiták irattára anyagának felhasználásával készült, ezért a királyi tanács nem engedélyezte a kiadását. Kéziratban maradt ránk.

Az 1803. év három szempontból is gazdag és jelentős:

- Az érméiről, főleg a rómaiakról, könyvet írt.
- Szombathelyen a Múzeum római kori régiségeit rendezte, katalogizálta.

- Ekkor már 10 éve tanít, így újabb évtized kezdődik professzori pályáján.

Erről és egész lelkületéről, a tanítványaihoz való viszonyáról szól az az évnyitó beszéd, amelyet kéziratban az MTA Könyvtára őriz. Mindössze négy oldal, klasszikusan tömör. 1803. szeptember 4-én mondta el Kresznerics ezt a beszédét. Lefordítottam. Ebből a legjellemzőbb részt idézem:

" Hogy milyen érzülettel viseltetem szeretett tanítványaim iránt, arról nem kell mit mondanom: szeretem valamennyit, és ha bármelyiküknek segíthetek, azt semmi okból el nem mulasztom. Akiket azonban akár a tudás, akár az erény, akár a sértetlen tiszta erkölcs másoktól megkülönböztet, én is megkülönböztetem, és ha őket jobban szeretem, tüzesebb érzelemmel karolom fel őket, ki vetheti azt szememre? A dolgok természete is azt kívánja meg, hogy ahol nagyobb szorgalmat látunk, azokat kiemeljük. Az én jó és szeretett tanítványaimért mindent képes vagyok megtenni, bármit áldozni, bármit elviselni. Tehát bárki az erényekben és a tudományokban még jobban előre halad, szívemhez annál közelebb áll, szoros kötelékkel. "

1804-ben újabb ellentéte támadt a vezetőivel: nem nyújtotta be a tantervet jóváhagyásra, amit pedig elvártak. Ezért Rausch főigazgatóval kenyértörésre került a sor. Úgy látszott, hogy meg kell válnia a professzori katedrától. Ekkor mentőötletként jött Medgyesy Somogyi János államtanácsos kérése, hogy Bécsben a fiának, Józsefnek legyen a nevelője és oktatója.

Kresznerics örült is, hogy megmenekült az elküldéstől, de félt is, hogy 2 év múlva, a megbízatás lejártakor, elveszíti a katedráját. Amikor biztosítékot kapott arra vonatkozóan, hogy 2 év múlva ott folytathatja, ahol azt most abbahagyta, szívesen elvállalta a bécsi meghívást: ott még gazdagabb, színvonalasabb élet lehetőségei várták.

7. Bécsi évek: 1804 - 1806

Kresznericsnek a tanítás nem adott sok elfoglaltságot, így minden szabad idejét arra fordíthatta, hogy a kor európai hírű tudósaival töltse. Ők pedig szép számmal éltek ekkor Bécsben: pl. Márton József egyetemi tanár, szótáríró, akitől Kresznerics sok indítást kapott későbbi nagy szótárának elkészítéséhez, - Kultsár István, Lakits György, Görög Demeter, Nagy József, Ürményi József, a Ratio Educationis szellemi atyja és kidolgozója.

Bécsben kapta meg a nyelvújítási iratokat is, amelyek élénk szellemi vitát váltottak ki a tudós társaság körében. Ugyancsak Bécsben kezdett el levelezni gr. Széchényi Ferenccel, a Nemzeti Múzeum megalapítójával is.

Szabad idejében polihisztorként itt most rajzzal kezdett el foglalkozni, s ezen a területen is jelentős tehetségről tett tanúságot. Közben az antikváriumokat bújta, és itt vásárolta azokat a kódexeket, ősnyomtatványokat, régi és ritka

könyveket, amelyekkel megvetette későbbi híres és értékes könyvtárának alapjait. Ezekről a vásárlási és könyvkötési nyugtái árulkodnak.

Viharfelhőként jelennek meg a közeledő franciák: előlük Bécsből Budára menekül, majd Győr, Nyitra és újra Bécs hazatérésének állomáshelyei, hiszen időközben, 1806-ban megbízatása is letelik és haza kell térnie. Első dolga, hogy a még kispap korában görögből lefordított és most Bécsben átdolgozott művét: Julianus: A császárok, Pesten, Füstkuti Landerer Mihálynál kiadatta.

8. Szombathelyi tanári munkájának újabb szakasza: 1806-1812

Kresznerics nagy lelkesedéssel ott folytatta a munkát, a tanítást, ahol 2 évvel azelőtt abbahagyta. " Mindig szerettem a katedrát " - mondta ekkor. Az 1808. esztendőnek két nagyon jelentős eseménye van, nemcsak Kresznerics, de a tudomány számára is.

a./ 1808. január 18-án magánvizsgát tesz nála gr. Széchényi Ferenc két fia, Pál és István, a későbbi "legnagyobb magyar." Bizonyítványát maga Kresznerics írja le gyöngybetűkkel, ennek végén az édesapának lelkendezve ír, abban a korban szokatlan tegeződéssel, - ebből a befejező sorok:

" Örülj, nagy hazafi, gondoskodásod szembetűnő jelensége azon remek nevelésnek, melyet nagyreményű fiadnak adsz.

Aminek Te és a Haza fogja szerencsés következéseit látni... Fogd pártul a magyar nyelvet is, elhitetvén magaddal mint biztos igazságot, hogy még a nyelv él, él a nemzet is! "

b./ 1808-ra készen lesz a sok-sok év munkájával összegyűjtött közmondás-gyűjtemény, a Magyar Köz-mondások, 6 kötet. Kresznericsnek ez is egyik legfontosabb műve.
Két részre tagolódik: közmondások, tájszók, babonák jegyzéke, 1 kötet, - és csak maguk a közmondások, 5 kötetben, kb. 10.000 címszóval, abc rendben. De ez a rend nem a kezdő szóra, hanem a tartalomra vonatkozik, pl. " boldogság ", és itt minden akkor ismert közmondást felsorol. Nyelv- és kortörténetileg igen jelentős munkája ez. O. Nagy Gábor és sokan mások - név nélkül vagy megnevezve Kresznericset - őt idézték, mint a közmondások terén nélkülözhetetlen forrást és szakmai tekintélyt.

1809-ben a franciák megszállták Szombathelyt is. Ennek és az ellenük kirobbant nemesi felkelésnek emléke Szombathelyen az ún. Dimicante-ház (Szily János u. 25. szám). A franciák jelenléte és viselkedése Kresznericset két gúnyvers megírására inspirálta; ezek később - megzenésítve - országosan éne - kelt dalok lettek!

Az ellentétek Kresznerics és feljebbvalói s tanártársai között nem enyhültek. Sőt ezek még jobban kiéleződtek 1808-tól fogva. Ekkor ugyanis a főigazgató, Paitner, aki nagyon

hiú ember lehetett, kötelezően előírta, hogy a tanárok kézi - ratának címoldalán a következő latin nyelvű felirat legyen: " Cum auctoritate et consensu superioris studiorum directoris", vagyis magyarul: " A főigazgató tekintélyével és beleegyezésé- vel." Ezt a kívánalmat a tanárok javarésze ellenezte, de nem mertek ellene szólni, kivéve Kresznericset, aki erre nem volt hajlandó. Arra hivatkozott, hogy a líceum alapító okiratában ilyen megkötés nem szerepelt. Évekig elhúzódott a vita Paitner és Kresznerics között, végül Kresznerics úgy oldotta meg, hogy 1810-ben nyáron nem tartotta meg az évzáró vizsgát, az ún. tentamen publicumot. Ezzel betelt a pohár. A helytartótanács, amely ekkor az oktatásra felügyelt, 1811. április 16-án felszólította Somogyi Lipót püspököt, hogy intézkedjék. Az ügy Kresznerics elbocsátásával ért véget, ami viszont kb. egy évig húzódott. Ez nagyon súlyosan érintette őt. 1804-ben, bécsi útja előtt még könyörgött Medgyesy Somogyi Jánosnak, hogy ne presentálják őt falusi plébánosnak: ez nem neki való. Most viszont kérve kérte Medgyesy Somogyi Krisztinát, aki a megürült sági plébánia kegyúrnője volt, hogy presentálja - mutassa be - őt oda. Így kénytelen volt a szegény és kicsi vasi falut, Ságot elfogadni.

Több dolog késztette őt erre. Elsősorban is az állandó viták. - Aztán a szegényes tanári fizetése, ami egyre kevesebb lett. - 1810-ben meghalt jótevője, Szily püspök első titkára, a későbbi nagyprépost, Nagy József, aki életében mindig védte

és pártfogolta őt. Kresznerics mondta felette a gyászbeszédet. Egészsége is nagyon megromlott, így 46 évesen kissé megrokkanva érkezett Ságra.

Félt a falusi élettől. Voltak olyan " élszólásai ", hogy nem szerette a ságiakat . Ezt nem szószerinti értelemben kell vennünk, hanem általában a falusi élettől tartott. Erre a származása és életmódja ad választ. Igaz, hogy falun született, de kisnemesi családból, így az igazi falusi életet soha nem volt módja megismerni. - Végig városon élt és tanított. Kirándulásai és tudományos kutatásai is a nagy történelmi városokban voltak. - Végül: tudós természete inkább vonzódott a könyvtárak csendje és nyugalma iránt, s tartott a falusi elzártságtól, izolálódástól és a vele járó hátrányoktól. Mégis vállalnia kellett.

9. Ságon :. 1812 - 1832

1812. március 31-én kelt Somogyi püspök levele, amellyel Kresznericset kinevezi sági plébánosnak, aki április 8-án foglalta el a plébániáját. Sietve, április 12-én megható levélben köszönte meg a grófnőnek a presentálást.

Lelkileg azonban eléggé letört, kedveszegett volt. Egy ideig alig nyúlt könyveihez. Egy-két írás maradt csak fenn az első sági éveiből. Köztük van 1813-as levelezése Kazinczyval a régi térképek ügyében.

Feloldódásul kertészettel és méhészettel, virágok ültetésével és általában a természettel foglalkozott; erről is maradtak fenn írásai és rajzai. Lassan magára talált, és ismét visszatért tudományos tevékenységéhez.

Előtte azonban mint lelkipásztor mutatott nagyon szép példát. Alighogy Ságra került, két év alatt annyi pénzt tudott összeszedni, hogy a nagyon romos templomát teljesen rendbe tetette, valamint az akkor kapott oldalkápolnát és az igen romos tornyot is renováltatta!

Bár Kresznerics többször is említette, hogy nem szeretett Ságon, mégis megszerette ezt a népet, és ennek két örök emlékét hagyta. Elkészíttette Ságra a lélekharangot, amely 120 kg. A Medgyesy Somogyi családtól ajándékba kapta a híres soproni festőnek, Anton Erntl-nek "Madonna a Gyermekkel" című festményét. Kresznerics nagyságára utal, hogy ezt a képet nem a szobájában függesztette ki, hanem a képnek neobarokk oltárt építtetett, ott helyezte el. Így kép és oltár együtt ma is az alsósági templom díszéül szolgál. Életének következő évei is igen eseményteljesek, mindig kiad valamit a kezéből.

1816-ban készült el Dalgyűjteménye, amely magyar, német, francia s latin egyházi és világi dalokat tartalmaz.

1819-ben teljesen kész az éremgyűjteménye: Numi veteres (Régi érmék), két kötet. Ebből csak pár adat: régi magyar pénz 467 db, római 5216 db, egyéb régi pénzek 5589 db, összesen tehát 11.272 db! Ez szerepel majd a hagyatékában is. A ré-

gi okmányainak a jegyzéke 212 ívre terjed ki! Ezeket java - részt Bécsben vásárolta.

1820-ban megírta a régi szombathelyi gimnázium történetét, amely szintén kéziratban maradt ránk.

1821-ben a szombathelyi nemzeti zsinaton nagy feltűnést keltettek hozzászólásai, írt az Egyházi Értekezésekbe és más folyóiratokba, könyvekbe is.

Bőle András püspöki helynök, későbbi püspök azzal jutal - mazta Kresznerics érdemeit, hogy 1822-ben kerületi esperessé nevezte ki. Érdekes, hogy Kresznerics a "vicearchidiaconus" latin kifejezést használta, amit nagyon sokan, így pl. Szi - nyei is félreértett, és "alesperes"-nek fordított le, holott ez magyarul a főesperes helyettesét, tehát a kerületi esperest jelenti! - 1827-ben pedig szentszéki bírói kinevezést kapott: de ez inkább csak cím volt számára, hiszen már öregedett. Ugyanakkor még mindig fiatalos szellemmel és energikusan dolgozott!

1827-ből származó munkája a Magyar Helységek nevei a Régi Kicsinyezővel. Helytörténeti szempontból is igen fontos mű. 1828-ban a Ság hegy törvényeit másolta le az 1734 április 16-án kelt eredetiről, 14 íven.

Kresznerics Ságon 1830-ban fejezte be ifjúkori gyűjtését: Hébe-kori Philologiai Gondolatok, 1804-1830. Másik, u - gyancsak itt befejezett műve: Emlékezet segítsége. Válogatott Köz-Mondások, 5 fejezet. Mindkét mű nyelvtörténetileg is igen

értékes kézirat!

10. Kresznerics fő műve: Magyar szótára

Állandóan dolgozott életének fő művén: a szótárán. Ennek első kötete kéziratban már Szombathelyen készen volt, 1810-re készült el, a második kötet kéziratát Ságon fejezte be 1818 körül. A nyomtatásra csak jóval később, 1831-32-ben került sor. Az első kötet megjelenését még megérhette.

A szótár anyagának összegyűjtésében, rendszerezésében és főleg a megjelentetésében igen nagy segítséget nyújtott neki jóbarátja, Zádor-Stettner György dukai ügyvéd, a pápai református főiskola professzora. Dukán gyakran találkoztak egymással és Dukai Takách Judit költőnővel, aki evangélikus vallású volt. A korabeli feljegyzések szerint Dukai Takách Judit nemegyszer elsőként Kresznerics Ferencnek mutatta meg a verseit, és nem sértődött meg, ha a nyelvész átstilizálta azokat, - viszont a nyelvtudós sem restellt költői képeket és kifejezéseket tanulni a fiatal költőnőtől!

Amikor a szótár megjelenése a küszöbön volt, az ügyvéd levelet írt a Vas Vármegyéhez, anyagi és erkölcsi támogatást kérve!

Kresznerics szótárának a pontos címe: Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal. Legérettebb műve. Jelentőségét, értékeit négy tényezővel minősíthetjük, bizonyíthatjuk:

a.) Már láttuk Kresznerics Magyar Nyelvkönyvében az ún. "gyökér-elmélet"-et. Szótárának első része a nyelvtan, ahol tételeit alaposan kidolgozva fejti ki. A második rész maga a szótár, amelyben minden szót alapjára - a gyökerére - vezet vissza, egytagú szavakra, és ha csak lehet, héber példákra hivatkozik. Ezeket az alapszavakat szedi abc-sorrendbe. Az alapszavak után ezek képzős alakjai következnek, majd azokat közmondásokkal, szólásokkal gazdagon illusztrálja. Így mintegy 80.000 szót dolgozott fel.

Kresznerics szótárának nagy jelentősége az, hogy az előtte írt szótárak: pl. Szabó Dávidé, Sándor Istváné, Simai Kristófé, a latin nyelvtant követve, a szavakat csak abc rendbe rakták. Kresznericsnek ugyanakkor az volt az elve, hogy a szavak ne csak betű-, hanem természeti rendben is következzenek a szótárban. Így alkotta meg gyökér-elméletét.

Szótára ugyan nem történeti vagy etimológiai (származástani) szótár, de olyan jelentős, hogy minden későbbi szótáríró, pl. Czuczor, Fogarasi, a szerkesztési elvét magáévá teszi.

Kresznericsnek a "gyökerek" keresésében, az igék, számnevek világában nagy segítségére volt matematikai képzettsége: itt egy személyben nagyot alkotott a matematikus- és a nyelvészzseni! Számára ugyanis a gyökerek matematikai gyökerek is, amelyek valószínűségét nagy nyelvtudásával idegen példákkal, párhuzamokkal igazolja. Álljon itt erre egy példa!

A II. fejezetben a "Társnevek" címszó alatt a -van, -ven

végződésekkel foglalkozik. Szerinte ezek igen régiek, a -von-ásra vezethetők vissza. Viszont ebből a 10-es számrendszert vezeti le, és a számnevek elnevezésében ezért fedezi fel a von-ás megfelelő elnevezését a magyarban és az idegen nyelvekben egyaránt. (A 10 ujjunkkal vonunk, rovást írunk, számolunk!)

németben: - zig (zichen, Zug)

görögben: - konta (kenteó)

- κοντα (κεντέω) 40

negyven vierzig

a magyarban: itt először a német 20-nál kezdi:

(zwanzig)

4 0

τεττα ρά κοντα
tettarakonta quadraginta

a görög 30-nál kezdi: a latin 20-nál kezdi:

(viginti)

τρι ά κοντα
(triakonta)

b.) Széleskörű olvasottságával minden állítását a régebbi és korabeli szerzők írásaival igazolja. A legfontosabb szerzőket hivatkozási forrásnak tekinti, nem abc rendben, hanem az idézetek sorrendjében: Calepinus, Molnár Albert, Dugonics András, Páris-Pápai Ferenc, Kis Bálint szentesi református prédikátor, Virág Benedek, Rájnis József, Bíró Márton, Pázmány Péter, Otrokóczy, Pázmándi, Kazinczy, Révai, Homérosz.

c.) Az idegen nyelvű idézeteket eredeti nyelven közli, hiszen jól tudott latinul, olaszul, franciául, görögül és németül, de sok mála a héber idézet is. Mint tudjuk, megismerkedett a lapp, a perzsa és a török nyelv alapelemeivel is. Nyelvtudását falusi magányában gazdag és rendszeresen használt könyvtárával tartotta frissen, ébren. A könyvgyűjtemény nagyságát és értékeit a hagyatéki anyagban tudjuk megcsodálni és igazán érzékelni!

d.) Szótárában külön helyet kapnak a helységnevek, amelyeknek a részletes feldolgozása és magyarázata nemcsak nyelvészetileg felbecsülhetetlen érték, de területileg is felöleli a történelmi Magyarországot és Erdélyt. - E rész függelékében a csárdaneveknek Kresznerics által adott magyarázata a nyelvészeten túl a kor történetébe, a nép élő hagyományaiba és szokásaiba is nagyon értékes bepillantást ad, s maradandó élményt nyújt!

Kresznerics szótárának tudós körökben olyan nagy visszhangja volt, hogy a Magyar Tudós Társaság 1831. február 16-án tiszteletbeli tagjai közé választotta őt. Tehát: nem 15-én, mint általában írják! Ugyanis a Társaság február 14-től 24-ig ülésezett, és az első napon a 16 rendes tag mellé 12 tiszteletbeli tagot választottak, többek között a veszprémi és a pécsi püspököt. Másnap, tehát 16-án egészítették ki a 12 tiszteletbeli tag számát 16-ra, - ez a 14. ügyrendi pont volt.

Az alsópapság közül egyedül Kresznerics Ferenc esperes-

plébános kapta meg ezt a címet. Érdekes, hogy a jelöltek között előtte szerepelt Pyrker László egri püspök, a velencei pátriárka, a nagy építő és műértő főpap: ő mégsem kapta meg a szükséges 14 pontot!

Kresznerics könyvéért 200 aranyforintot is kapott jutalomként, amit - hamarosan bekövetkező halála miatt - Szilasy, végrendeletének végrehajtója vett át. Ezt Kresznerics végakaratának megfelelően a szegény sorsú diákok taníttatására fordították. A szombathelyi egyházmegye több kispapja ebből az ösztöndíjból tanult!

Kresznerics öröme szinte határtalan volt: 1831. december 26-án örömmel írta le: a "nagy aggság"-nak vége van, még életében megláthatta kinyomtatott könyvét!

Már csak néhány hétig vehetett részt a Tudós Társaság munkájában, mert 1832. január 18-án, több hónapos gyengélkedés után, Ságon elhunyt. Mindössze 66 évet élt!

A sors érdekes játéka: 1811. február 15-én Somogyi püspök nemleges javaslata alapján a káptalan nem javasolja kanonoknak. 20 évvel később, 1831. február 16-án a Magyar Tudós Társaság tiszteletbeli tagjává választja. Ezzel a Sorstól, az Isteni Gondviseléstől igazságszolgáltatást kapott!

Kresznerics Ferencnek 1817-ben kelt az a végrendelete, amely a Püspöki Levéltár II. számú szekrényében található. Ebben azt írta, hogy halála után a nemeskocs-bobai templomba temessék el. Ennek két oka lehetett. Az egyik: ő Ságot

mindig számkivetésnek tartotta, ezért nem akart sági földben nyugodni. - Másrészt mint történészt mindig érdekelte az Árpád-kori ún. Vadas-ülési templom, Nemeskocs és Boba között félúton, ahol ő maga többször misézett, s örökre itt szeretett volna pihenni. Ebbe a döntésébe a volt sági hívei azonban nem nyugodtak bele, mivel nagyon tisztelték és szerették őt, ezért kivitték, hogy Ságon temessék el. (Pecs. jáváry — Kézirat gyűjt.!)

Később egykori hálás tanítványa, Szilasy János, előbb pesti egyetemi tanár a lelkipásztorkodás tanszéken, majd nagyváradi kanonok, szép egyedi síremléket állíttatott Kresznerics Ferencnek: egy ledőlt, mégis égő gyertya a nagy tudós szellemének kialvatlan továbbélését jelenti. Elkészült 1839-ben.

11. Kresznerics Ferenc hagyatéka

Nagy tudósunk szellemi életművének méltatása után külön kell szólnunk tárgyi hagyatékáról is. Ez végrendeletének megfelelően a Magyar Tudományos Akadémiáé lett, amit 4000 aranyforintért gróf Teleky József, az MTA Könyvtárának megalapítója meg is vásárolt. Ez a pénz is a szegény sorsú gyermekek taníttatását szolgálta.

Kresznerics Ferenc hagyatéka három részre oszlik.

Könyvtára, amely 1060 kötet nyomtatványt, köztük több mint 200 db ősnyomtatványt, 76 kéziratot foglalt magában, ezen kívül 1700 darabból álló értékes pénzgyűjteményt és nagyon ritka

ásványokat.

Kéziratai. Ezek részint az MTA Kézirattárában, részint az Egyetemi Könyvtárban találhatók, de vannak kéziratai a Magyar Nemzeti Múzeumban is.

Külön említést érdemel a hagyaték harmadik része, amely igen kevéssé ismert: a " Leveleskönyv." Ennek is külön története van!

Ezt Márki Sándor ismertette a Szent István Társulat Tudományos gyűlésén 1913-ban, és nyomtatásban 1914-ben jelent meg. Ő mint kezdő joggyakornok 1869-ben Nagyváradon készítette a jegyzeteket ezekről a levelekről. Akkor a gyűjtemény 535 darabból állt, három kötetben. Ezeket a leveleket a már említett tehetséges tanítvány, Szilasy János nagyváradi kanonokként rendezte. Így kerültek a levelek Nagyváradra. Mint 1836-ban ő maga írta, a leveleket részletesen átnézte, értékelte, egy részüket elégette. Ami maradt, 535 levél, az került három kötetbe.[4]

Márki Sándor 1914-ben azt állította, hogy gróf Vay Sándor szerint a gyűjtemény Nagyváradon, Justh Károly tulajdonában van! Ez az utolsó adat, amit a levelekről tudunk! Lehet, hogy a zavaros évtizedek alatt a gyűjtemény elkallódott vagy megsemmisült?!

A kötetek megoszlása: I. kötet: 72 levél, II. kötet: 204 levél, III. kötet: 259 levél. Összesen 535 levél.

E gyűjtemény irodalomtörténeti érdekességét az adja meg,

hogy a kor neves tudósairól, nyelvészeiről tartalmaz értékes feljegyzéseket, illetve a Leveleskönyv fő részét a velük való levelezés képezi. Így a levélírók között szerepel például Baróczy, Kazinczy, Dugonics, Virág, Verseghy, Batsányi stb.

Mindhárom kötetben vannak érdekes levelek, kuriózumok is:

Az I. kötetben Sághy Ferenc, aki a legtöbb, összesen 123 levelet írta - s egyetemi írnok, majd nyomdafelügyelő volt, és ennek révén a tudományos körökbe is bejutott - 1792 június 14-én kelt levelében részletesen beszámolt Kresznerics Ferencnek I. Ferenc császár magyarországi megkoronázásáról.

A II. kötet főleg budai és pesti élményeket tartalmaz. Így Sághy Ferenc 1793-ban levélben számolt be Kresznericsnek a Pesti Színház működéséről. - Ugyancsak ő 1795 május 21-én mint szemtanú leírta Martinovics és társai előző napi kivégzésének pontos történetét. (Jakobinus per!)

A III. kötet inkább Vas megyei vonatkozású: a francia háborúval, megszállással és ellenállással foglalkozik. Így például a szombathelyi eseményekkel is. Kresznerics Ferenc emberi és pedagógiai nagyságát bizonyítja, hogy több levelet volt tanítványai, akkori kispapok írtak neki: nem feledve a tőle tanultakat és atyai barátságát!

A levelek 1788 március 27-e és 1807 január 12-e közötti időben íródtak, tehát a mintegy 19 év alatt általa írt vagy neki küldött leveleket tartalmazza a ránk maradt gyűjtemény.

Kresznerics Ferenc mintegy negyven kötetnyi életművet ha-

gyott az utókorra.

JEGYZETEK

1. Magyar Nyelv, 1908. 2. szám, 134. l.
2. Mohl: A horvátok bevándorlása . Tud. Gyűjtemény, 1819. XII. 29. oldalon név szerint említi Kresznericset, illetve őseit.
3. Kazinczy Ferenc levelezései, IV. köt. 465. l. 1807. január 19. MTA Kézirattára.
4. Egyetemi Könyvtár, G 160.

124906